

ВІДГУК

**офіційного опонента, кандидата політичних наук, доцента, доцента кафедри
міждисциплінарної освіти факультету «Києво-Могилянська школа професійної та
неперервної освіти» Національного університету «Києво-Могилянська академія»
Воляннюк Ольги Ярославівни
на дисертацію Пастовенського Антона Сергійовича
«Трансформація політичних відносин між Європейським Союзом та Російською
Федерацією: від співпраці до конфронтації»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
з галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки
за спеціальністю 052 Політологія**

Актуальність теми дослідження

Дисертація Антона Пастовенського присвячена одній із центральних проблем сучасної політичної науки та міжнародних відносин – поясненню переходу політичних відносин між Європейським Союзом і Російською Федерацією від інституціоналізованої співпраці до системної конфронтації. Актуальність теми автор обґрунтовує не самим фактом погіршення дипломатичних контактів, а зміною функцій усієї системи взаємодії: інституцій, економічних зв'язків, безпекових уявлень, нормативних очікувань і політичної мови. Така постановка проблеми виходить за межі подієвого опису й відкриває можливість саме у політологічному предметному полі дослідити механізм зміни режиму відносин.

Особливої ваги дослідження набуває в умовах російсько-української війни. На с. 16–18 автор пов'язує анексію Криму, початок війни у 2014 р. та повномасштабне вторгнення РФ у 2022 р. з переходом від накопичених суперечностей до відкритого конфлікту двох уявлень про регіональний порядок: європейського (заснованого на суверенному виборі, правових процедурах і неприпустимості силового перекроювання кордонів) і російського (зорієнтованого на статусний вплив і силовий перегляд). Україна розглядається не як периферійне «спільне сусідство»; вона визначена ключовим чинником та індикатором меж стратегічного партнерства (с. 18), структурним індикатором несумісності європейської та російської моделей політичного порядку (с. 184, 186). Для політичної науки така оптика є не лише актуальною, а й методологічно продуктивною.

У дисертації 2014 і 2022 роки постають і хронологічними рубежами, іподіями у власне політичному сенсі – такими, що змінюють межі допустимих рішень, функції інституцій та саму мову легітимації політичного порядку. Автор показує властивість політичної події не просто переривати попередню траєкторію, а створювати новий порядок можливого, що послідовно простежується у другому розділі та загальних висновках (с. 107–125, 183–184)

Наукова проблема сформульована переконливо: автор демонструє, що у наявних дослідженнях окремо висвітлюються баланс сил, енергетична залежність, розширення західних інституцій, конкуренція у спільному сусідстві, ціннісні розбіжності, санкції та

інформаційні впливи, проте недостатньо пояснено їхню взаємодію як єдиний причинно-наслідковий комплекс (с. 17–19). Саме потреба поєднати безпековий, інституційний, економічний, нормативно-ціннісний і дискурсивний виміри визначає наукову доцільність обраної теми. Отже, актуальність дисертації є належно аргументованою на практичному суспільно-політичному, безпековому та теоретичному рівнях.

Зв'язок теми з науковими програмами, планами і темами

Зміст дослідження відповідає профілю підготовки за спеціальністю 052 Політологія та науковим напрямам кафедри політичних наук Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Апробацію результатів на засіданнях кафедри, міжнародних конференціях і науково-практичних заходах засвідчено на с. 26–27.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій

Мета дослідження сформульована як визначення складових процесу трансформації політичних відносин ЄС–РФ у 1991–2025 рр. – чинників, етапів, рівнів і напрямів – та з'ясування впливу зміни режиму взаємодії на формування європейського політичного порядку (с. 19). Шість завдань, поданих на с. 20, логічно охоплюють понятійно-категоріальну роботу, формування теоретико-методологічної основи, виявлення чинників нестійкості стратегічного партнерства, реконструкцію етапів трансформації, аналіз трьох механізмів закріплення конфронтації та узагальнення її значення. Об'єкт і предмет (с. 20) узгоджені з метою, а хронологічні межі 1991–2025 рр. пояснено розпадом СРСР як нижньою межею та інституційним оформленням довгострокового стримування РФ як верхньою (с. 20–21).

Теоретико-методологічна конструкція є однією з найсильніших частин роботи. У вступі (с. 21–23) та розгорнуто у підрозділі 1.2 (с. 43–58) поєднано неореалізм, ліберальний інституціоналізм, конструктивізм, дискурсивний інституціоналізм. Автор не просто перелічує теорії, а розподіляє між ними пояснювальні функції: неореалізм виявляє структурний безпековий тиск; інституціоналізм пояснює зміну функцій угод і процедур; конструктивізм – формування ідентичностей та образів загроз; дискурсивний інституціоналізм – закріплення ідей і легітимаційних формул в інституційній практиці.

Операціоналізацію здійснено через три рівні аналізу – структурно-безпековий, інституційно-функціональний і нормативно-дискурсивний – та п'ять вимірів політичних відносин: інституційний, безпековий, економічний, нормативно-ціннісний, дискурсивний. Матриця на с. 46 співвідносить кожен вимір із трьома рівнями, а на с. 47–48 визначено одиниці аналізу та якісні індикатори: події, документи, рішення, заяви, інституційні зміни, повторювані політичні формули, появу категорій загрози, агресії, стримування, зміну означення енергетики й технологій від вигоди до вразливості. Застосування порівняльного аналізу, дискурс-аналізу, каузального аналізу, а також розгляд альтернативних пояснень на с. 52–57 загалом формують належну основу для обґрунтування висновків.

Джерельна база охоплює офіційні документи, академічні праці та аналітичні звіти (с. 23). Позитивно оцінюється спеціальне пояснення щодо критичного використання документів держави-агресора виключно як першоджерел офіційної політики та механізмів легітимації. Це чітко відмежовує аналіз дискурсу від прийняття його нормативних положень. Список використаних джерел налічує 254 позиції (с. 27) і за типами загалом відповідає міждисциплінарному характеру дослідження.

Висновки структуровано відповідно до поставлених завдань (с. 181–187). Вони не зводяться до стислого переказу розділів, а узагальнюють функціональне перевизначення інституцій, економічної взаємозалежності, безпекового діалогу та політичної мови. Зокрема, сформульовано понятійно-аналітичну схему режимів співпраці і конфронтації, теоретичне пояснення нестійкості партнерства; чотири етапи трансформації; нормативно-ціннісний, інформаційно-дискурсивний та санкційно-інституційний механізми; наслідки для європейського порядку й місце України. Це засвідчує переважно високий рівень внутрішньої узгодженості роботи.

Наукова новизна одержаних результатів

Заявлені положення наукової новизни викладено на с. 24–25 за традиційною градацією «уперше», «удосконалено», «набуло подальшого розвитку». Найпереконливішою складовою новизни є концептуалізація трансформації відносин ЄС–РФ як зміни режиму політичної взаємодії, а не лише як послідовності криз чи зниження інтенсивності контактів. Авторське визначення політичних відносин як історично змінної системи інституційних, безпекових, економічних, нормативно-ціннісних і дискурсивних зв'язків послідовно застосовано у першому розділі (с. 28–42), у матриці аналізу (с. 46) та у загальних висновках (с. 181–182).

Науково продуктивною є запропонована комбінація п'яти вимірів і трьох рівнів аналізу. Вона дозволяє простежити не тільки послідовність подій, а й перехід від інтерпретації кризи до інституційної реакції та нового режиму взаємодії (с. 47–48). Удосконалена періодизація (с. 80–81, 183–184) будується за зміною домінантної функції відносин: 1991–2000 рр. – обмежене прагматичне партнерство; 2000–2013 рр. – секторальне поглиблення зі зростанням суперечностей; 2014–2021 рр. – санкційне стримування, селективне залучення, конфліктна взаємозалежність; 2022–2025 рр. – відкрита конфронтація. Відмінність такої періодизації від механічного поділу часу аргументовано ендегенними й екзогенними критеріями (с. 80–81).

Окремим внеском є включення України до самої логіки пояснення відносин ЄС–РФ. автор показує, що конкуренція навколо «спільного сусідства» виявила різне розуміння суверенітету та допустимості зовнішньополітичного вибору (с. 63–64); статус країни-кандидата і початок переговорів про вступ України до ЄС інтерпретовано як зміну регіональної конфігурації (с. 118); Україна постає політичним вузлом, у якому

найвиразніше проявилася несумісність двох моделей порядку (с. 184 і 186). Така зміна аналітичного статусу України – від об'єкта конкуренції до суб'єкта та структурного індикатора – є вагомим результатом аналізу.

Також заслуговує підтримки трактування санкцій не лише як засобу негайного примусу, а як політико-правової форми інституціоналізації стримування. У підрозділі 3.3 (с. 157–175) розкрито їхні функції – обмеження спроможностей, сигнал, підтримка коаліції, підвищення вартості агресивної політики – та межі ефективності, пов'язані з адаптацією російської воєнної економіки, обходом обмежень через треті країни й нерівномірністю правозастосування. У висновках до третього розділу (с. 179–180) санкції переконливо включено до ширшого режиму довгострокового стримування.

Теоретичне та практичне значення результатів

Теоретичне значення роботи полягає у запропонованій моделі багаторівневого аналізу трансформації політичних відносин, розрізненні співпраці й конфронтації як функціонально відмінних режимів однієї системи та спробі поєднати матеріальні й ідейні пояснення. Висновок про те, що інституційна і економічна взаємозалежність не гарантують політичної сумісності, якщо відсутні спільні критерії легітимного компромісу, обґрунтовано у підрозділах 1.2–1.3 (с. 43–74) і перевірено на історичному матеріалі другого розділу. Для подальших досліджень модель може бути застосована до відносин демократичних інтеграційних об'єднань з авторитарними режимами, особливо за умов політизації взаємозалежності. Матеріал дисертації дає підстави розглядати європейську згуртованість не як автоматичну реакцію на масштаб зовнішньої загрози, а як політичний результат. Відмінності між державами-членами ЄС (с. 97, 104 і 111) не зникають після 2022 року, однак спільне визначення російської агресії як загрози європейському правовому порядку створює нормативні підстави для інституціоналізації солідарності та довгострокового стримування (с. 175–180).

Практичне значення визначено на с. 25–26. Результати можуть бути використані для експертного аналізу політики України та ЄС щодо РФ, оцінки ризиків енергетичної і технологічної залежності, обґрунтування санкційної політики, стратегічних комунікацій та протидії інформаційним впливам. Матеріали підрозділу 3.2 (с. 144–157) придатні для навчальних модулів із інформаційної й політичної безпеки, демократичної стійкості, а аналіз санкцій на с. 157–175 – для курсів із зовнішньої політики ЄС і міжнародних санкцій. Практичний потенціал дослідження є очевидним, хоча його доцільно було б повніше конвертувати в адресні рекомендації, про що йдеться у четвертому зауваженні.

Оцінка змісту, структури та завершеності дисертації

Структура дисертації відповідає поставленій меті та логіці дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел. Послідовність «поняття й методологія –

історична реконструкція – механізми закріплення конфронтації» є логічною та забезпечує поступовий перехід від теоретичної моделі до емпіричного пояснення. Загальний обсяг дисертації складає 220 сторінок, основний текст – 172 сторінки, список джерел – 254 найменування (с. 27).

Перший розділ окреслює теоретико-методологічні засади дослідження. У підрозділі 1.1 (с. 28–42) автор розглядає політичні відносини як систему взаємодій, у якій інституції, ресурси, безпекові уявлення, норми та дискурси можуть виконувати стабілізаційну або конфронтаційну функцію. Такий підхід дає змогу пояснити, чому навіть за збереження окремих технічних каналів після 2014 р. домінантна логіка відносин уже була конфронтаційною (с. 37–42). Підрозділ 1.2 (с. 43–58) містить операціоналізацію моделі та матрицю аналізу. Підрозділ 1.3 (с. 58–74) реконструює стратегічне партнерство як реальний політичний проєкт із договірною базою, регулярним діалогом, секторальними форматами й мовою модернізації, але водночас із вбудованою асиметрією очікувань. Для ЄС партнерство означало поступове включення РФ у простір правил і взаємного обмеження сили; для РФ – модернізаційні ресурси та статусне визнання без прийняття зовнішньої нормативної умовності.

Другий розділ описує етапи трансформації відносин ЄС–РФ. У підрозділі 2.1 (с. 80–92) ранні постбіполярні відносини визначено як обмежене прагматичне партнерство. Автор аналізує Угоду про партнерство і співробітництво, програму TACIS, торговельно-економічну та енергетичну взаємодію, а також роль ОБСЄ і перебудову безпекової архітектури. Переконаливо показано, що інституції знижували невизначеність, проте не усували різниці очікувань. Підрозділ 2.2 (с. 93–107) висвітлює «чотири спільні простори», енергетичний діалог і «Партнерство заради модернізації». Важливий висновок полягає в тому, що збільшення кількості секторальних форматів не пододало розходження щодо кінцевої політичної мети партнерства. Автор фіксує різні позиції держав-членів ЄС: від економічного прагматизму Німеччини та Італії до безпекової настороженості Польщі, Балтійських і північних держав; дискусії навколо Nord Stream показують, що взаємозалежність одночасно залишалася вигодою та ставала стратегічною вразливістю (с. 97, 104 та ін.). У підрозділі 2.3 (с. 107–120) відтворено якісний злам після анексії Криму, початку війни, збиття рейсу МН17. Період 2014–2021 рр. описано через санкційне стримування, селективне залучення та конфліктну взаємозалежність, а 2022–2025 рр. – через відкриту воєнно-політичну конфронтацію, енергетичне роз'єднання, оборонну мобілізацію ЄС і довгострокову підтримку України. Простежено зміну статусу України в європейському порядку та політичне значення іммобілізованих активів РФ. Висновки до розділу (с. 120–125) узагальнюють перехід від інституційного залучення до інституціоналізованого стримування.

Третій розділ опрацьовує механізми закріплення конфронтації. Підрозділ 3.1 (с. 126–143) про нормативно-ціннісні основи конфронтації, де автор зіставляє закріплені у ст. 2 і ст. 21 Договору про Європейський Союз принципи демократії, верховенства права, прав людини та процедурної підзвітності з еволюцією російської моделі «суверенної демократії», персоналізацією влади, державоцентризмом, мобілізаційною ідеологією, претензією на особливий цивілізаційний статус. Цінне застереження на с. 130–131 про те, що нормативна ідентичність ЄС внутрішньо складна, а проєкція цінностей може створювати лінії розмежування. Разом із тим послідовно доведено: нормативний конфлікт стає політично визначальним тоді, коли зникає мінімально спільне розуміння права, суверенітету та допустимого примусу.

Окремої позитивної оцінки заслуговує звернення автора до історичної політики як механізму легітимації зовнішнього примусу. На с. 135–137 показано, як історична пам'ять у російському політичному дискурсі перестає бути лише способом репрезентації минулого і перетворюється на аргумент силового перегляду кордонів, заперечення української політичної суб'єктності та виправдання агресії. У цьому сенсі політика пам'яті постає і гуманітарним складником політичних відносин, і одним із ресурсів виробництва імперського політичного порядку

У 3.2 (с. 144–157) розглядаються інформаційні технології та пропаганда як механізм впливу на демократичну стійкість, довіру до інституцій, виборчі процеси й солідарність з Україною. Підрозділ тематично пов'язує дискурсивний вимір із інституційними наслідками. Підрозділ 3.3 (с. 157–175) розкриває санкційно-інституційний механізм, де автор обґрунтовано відмовляється оцінювати санкції лише за критерієм негайної зміни поведінки РФ і розглядає їх як багатофункціональний довгостроковий режим. Проаналізовано обмеження фінансових, енергетичних, технологічних і логістичних можливостей (с. 166–170); проблему обходу санкцій, відповідальність третіх країн, правозастосування, енергетичну диверсифікацію та поєднання санкційної політики зі стратегічною автономією ЄС (с. 170–175).

Загальні висновки (с. 181–187) відповідають змісту розділів і меті роботи. Дисертація справляє враження завершеного самостійного дослідження: авторська модель запропонована в першому розділі, застосована до історичної реконструкції у другому, деталізована через механізми конфронтації у третьому та узагальнена у висновках.

Повнота викладення результатів у наукових публікаціях

За темою дисертації опубліковано вісім наукових праць: чотири статті у фахових з політології періодичних виданнях України та чотири публікації у матеріалах конференцій. Одна стаття виконана у співавторстві з науковим керівником А. Гуменюк. Статті охоплюють питання про геополітичні трансформації відносин ЄС–РФ, санкційну політику ЄС, економічні чинники переходу від партнерства до конфронтації та вплив російських

інформаційно-психологічних операцій на внутрішньополітичні процеси в державах ЄС. Матеріали конференцій відображають історичний і політико-правовий контекст відносин, трансформацію європейської безпеки під впливом війни та внутрішні виклики виробленню спільної позиції ЄС. Тематика публікацій репрезентує основні напрями дослідження.

Дотримання принципів академічної доброчесності

У межах вибіркової змістової перевірки списку використаних джерел та посилань у дисертації не виявлено ознак академічного плагиату, фабрикації чи фальсифікації. Запозичені теоретичні положення й фактологічні дані переважно супроводжуються посиланнями, а офіційні документи РФ подано як об'єкт критичного аналізу, про що є спеціальне застереження (с. 23). Дисертант повідомляє і про використання інструментів штучного інтелекту виключно як допоміжного засобу для мовного редагування окремих фрагментів, удосконалення стилю, структурування матеріалу тощо; відповідальність за наукові положення автор бере на себе. Така декларація є належною практикою прозорості.

Дискусійні положення та зауваження

Загальна позитивна оцінка дисертації не скасовує низки питань, що можуть стати предметом фахової дискусії під час захисту.

1. *Поняття політичної кризи* в сучасній науці не має однакового прочитання, а в умовах полікризи різносторонні кризові процеси ще й взаємо накладаються, ускладнюючи діагностику та розуміння такого феномену. Автор більше 60 разів у тексті згадує це поняття, а також суміжні категорії: кризових точок і подій (с. 3), кризи стратегічного партнерства (с.4), кризи демократичного політичного порядку (с.28), кризи європейського порядку (с.36), кризових заяв (с.44), кризових рішень (с.47), кризових зламів (с.50), трансформаційної кризи (с.83), системної кризи (с.176), кризового управління (с.101), кризового менеджменту (с.105), кризово-технічних каналів (с.117), а також дипломатичних криз (с.75), енергетичних криз (с.80), фінансових криз (с.91), газових криз (с.94), економічних криз (с.154) та ін. Цікавить перспектива узгодження цих понять та взаємозалежності таких суспільно-політичних явищ загалом: наприклад, як внутрішня російська криза переростає у безпекові кризи ЄС, кризи двосторонніх і багатосторонніх відносин, кризу міжнародного порядку денного тощо.

2. Згаданий першим у методології дослідження *міждисциплінарний підхід* (с.21) потребує уточнення: які саме наукові школи та представники яких галузей наук заклали підґрунття для комплексного аналізу предметного поля дослідження – чинників, етапів, змістів трансформації політичних відносин між ЄС та РФ у 1991– 2025 роках, а також впливів цього процесу на європейський політичний порядок (с.20). Як автор загалом розуміє міждисциплінарність – як «мікс усього», чи все ж як керовану інтеграцію теорій, понять, даних і методів навколо обраної політичної проблеми?

3. У продовження методологічної дискусії й третє побажання – про *роль подієвого аналізу для політології*, який частково випущений у дисертації. Автор слушно пише, що «окреслення причинно-наслідкових зв'язків дозволяє визначити певний алгоритм: подія розглядається як елемент ланцюга» (с. 77). Однак причинно-наслідковий / каузальний аналіз (якісний метод реконструкції каузального механізму всередині одного кейсу) складно організувати без первинного аналізу подій, зокрема систематичного виявлення, опису, кодування й інтерпретації політичних подій. Подієвий / івент-аналіз, який відповідає на питання «що, коли, де і за участі яких акторів сталося?», наприклад, у вигляді додатків-таблиць до дисертації про ключові події у відносинах ЄС-РФ, міг би наочніше продемонструвати й авторські висновки каузального аналізу про те, «що і чому могло спричинити саме цей наслідок?». Така зв'язка методів особливо продуктивна, вона дозволяє уникнути двох крайнощів: поверхового опису «важливих подій» і причинних тверджень, не підкріплених доказами.

4. *Практичний потенціал дослідження* безумовний, але його не повністю переведено у систему адресних рекомендацій. На с. 25–26 автор обґрунтовано заявляє можливість використання результатів для аналізу політики України та ЄС щодо РФ, санкційного стримування, стратегічних комунікацій, протидії інформаційним впливам і оцінки ризиків взаємозалежності. Емпіричний матеріал справді дозволяє це зробити: проаналізовано інструменти демократичної стійкості (с. 153–157), санкційне правозастосування, обхід санкцій, енергетичну диверсифікацію та технологічні обмеження (с. 166–175), умови відновлення мінімально легітимної взаємодії (с. 186–187). Однак висновки залишаються переважно діагностичними. Роботу посилила б окрема програма рекомендацій із розподілом за часовими горизонтами та адресатами: інституції ЄС, держави-члени, органи влади України. Загалом цікавить позиція здобувача, які три найближчі пріоритетні рекомендації можна запропонувати, наприклад, для України у контексті запобігання відновленню небезпечної асиметричної взаємозалежності ЄС-РФ.

Висловлені зауваження мають дискусійний характер та переважно окреслюють перспективні напрями методології, практичної спрямованості та науково-довідкової точності, але не заперечують самостійності роботи, її наукової новизни та загальної обґрунтованості основних висновків.

Загальний висновок

Дисертація Пастовенського Антона Сергійовича «Трансформація політичних відносин між Європейським Союзом та Російською Федерацією: від співпраці до конфронтації» є завершеним, самостійним політологічним дослідженням актуальної наукової проблеми. Робота містить обґрунтовані теоретичні положення, авторську багаторівневу модель аналізу, змістовну реконструкцію чотирьох етапів відносин ЄС–РФ,

пояснення нормативно-ціннісного, інформаційно-дискурсивного та санкційно-інституційного механізмів конфронтації, а також важливий для політичної науки висновок про Україну як структурний індикатор європейського порядку.

За актуальністю, ступенем наукової новизни, теоретичним і практичним значенням, структурою та повнотою оприлюднення основних результатів дисертація відповідає Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 (зі змінами), та вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами).

Пастовенський Антон Сергійович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 052 Політологія.

Офіційний опонент,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри міждисциплінарної освіти
Кієво-Могилянської школи
професійної та неперервної освіти
Національного університету
«Кієво-Могилянська академія»

Ольга ВОЛЯНЮК

«19» серпня 2026 р.

